
Esszé

Térmozaikok

A Comitatus olvasójaként, alkalmi cikkírójaként, egyszeri társszerkesztőjeként, örömmre szolgál, hogy a folyóirat megélt a 25. születésnapját. Ennek alkalmából írtam ezt a rövid gondolatsort, ismervén a folyóirat és főszerkesztőjének nyitottságát. Sok sikert kívánok a további évekhez!

„Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj, . . . , annak mit rejt e térkép? gyárat s vad laktanyát, de nékem szöcskét, ökröt, tornyot, szelíd tanyát” írja Radnóti Miklós „Nem tudhatom” című elégiájában. Ez jut az eszembe, amikor a területi kutatások interdiszciplinaritását élvezve szembetalálom magam egy szemléletbeli különbséggel: modellek vs. helyek. De hát lehet „repülni” is és lehet „sétálni” is, sőt, felfogásomban a kettő révén válik teljessé a tudományos földrajzi térérzékelésünk. Miért is?

A leíró regionális földrajz konkrét téregységekről, helyekről szól. A helyek egyedisége fontos egyrészt a társadalom és gazdaság egyedi egységeinek oldaláról a mindennapok tereit megélve, másrészt az elmúlt évtizedekben mind a területi tudományokban, mind a területpolitikában fokozatosan felértékelődik ez az egyediség. Ezt mutatják az új kulcsszavak, akár „bűvszavak”, mint a területi tőke („valami van a levegőben” írja róla az OECD egyik jelentésében), területi versenyképesség, területi rugalmasság, területi változatosság stb., illetve helyi gazdaságfejlesztés, place-based

policy, CLLD stb.. A több szempontból globalizálódó világra a lokalizáció egy reakció, a lokalitás értéke megnő, illetve a helyi problémákra pedig megfogalmazódhatnak helyi válaszok, ami a közigazgatásban és a területpolitikában a decentralizációt és a szubszidiaritást helyezi előtérbe. Ugyanakkor felmerül, hogy sokszínűbbé válik napjainkban a világunk, vagy csak a szemléletünk változik? És ezzel vége lesz a térségek generalizált jellemzésének, a területi modelleknek és ezzel együtt az általános területpolitikának? (És lehet mindezt mérni is?) Ezeket lehet több oldalról is nézni.

A regionális földrajz oktatásában már évek óta dilemma, hogy miként lehet, kell, célszerű tanítani a kontinenseket, közte Európát. A különböző tankönyvek szerint lehet a kontinensről általában, ágazati szempontból beszélni, írni, és lehet országokról. Előbbi esetben több egyedi példával, kivételekkel kell kiegészíteni a mondandót (boxok a szövegben), utóbbi esetben pedig az ismétlődéseket kell elegánsan kezelni, esetenként makrorégiókba összevontan tárgyalni egyes országokat. Mennyire lehet általánosítani, és mennyire kell az egyediségeket hangsúlyozni, merül fel tehát itt is. Európa esetében a nyelvi, etnikai, kulturális sokszínűség még követelheti a helyeket magának, az általános demográfiai problémák és népességföldrajzi modellek mellett, ugyanakkor

a gazdaság, főként a modern gazdaság már nem igazán (a bányászat, az éghajlathoz kötődő mezőgazdaság, vagy akár a hajógyártás még lehet egyedi, de a modern ipari üzemek, a szolgáltató egységek már egyre inkább általános jellemzésekben fejthetők ki). Sőt, felmerül akár a cégek földrajza is, hiszen mit jelent ma már az például hogy német, olasz, francia autóipar (multinacionális cégek világa – vegyes tulajdonosi kör, az üzemek, beszállítók szétszórta helyezkednek el a világban, és sok országban vásárolják a termékeket). Ráadásul van még egy Európa-kép: az EU három évente megjelenő kohéziós jelentése is Európa társadalomföldrajzát mutatja be, ám itt szigorúan országos és regionális statisztikai adatokra épülő semleges hivatali elemzések (tematikus térképekkel, diagramokkal) hivatottak ezt megtenni, az adatsorok maximum és minimum értékeit képviselő helyek felsorolásával akár. Viszont feladata is van: megalapozza az EU kohéziós politikáját.

Az egyediség-általánosítás felmerülése esetében onnan erednek, hogy az Európához kötődő különböző kutatásaimban magam is írtam egyrészt egyedi helyekről, másrészt kísérletet tettem makroregionális modellezésre, harmadrészt próbáltam megkülönböztetni régiócsoportokat. Mindháromnak volt célja, funkciója, csak a tét volt más (leíró regionális földrajzi tankönyv, EU Területi Agendája, térszerkezeti ábra készítése tudományos cikkhez). Ez a kérdés mostanában leginkább Kelet-Közép-Európa kapcsán kezd izgalmassá válni, mivel a sok évtizedes közös rendszer

után (melyben azért a területegységek viseltek egyedi jellemzőket is) mintha egyre tarkábbá válna ez a terület, egyre többféle jelenlegi és jövőbeli fejlődési út tárulkozik fel. Feltehetőleg ebben a különböző területi szintek kérdése is fontos, mivel lehet hogy az országok még több szempontból hasonlóak, de a régiók, városok mintha „szóródnának” szét. Illetve összességében még „Nyugatról” vagy akár egy multi cég szempontjából nézve lehet, hogy egy zóna a mi makrorégióink („térkép e táj”), ugyanakkor belülről nézve meg egyediségeket hordoz („szöcskék, tornyok”). Izgalmas kutatási feladatként látom ezek feltárását.

Egy másik mozaik ehhez kapcsolódóan a területi mintavétel problémája. Mit tudunk kezdeni egy hellyel, hol és milyen szinten releváns ennek kutatása, leírása? Nehéz megérteni egy kisebb, konkrét földrajzi hely jellemzésének felbukkanását országos fórumokon, legyen szó folyóiratról, konferenciáról stb. (például ilyen fórumon egy tájház turisztikai jegyeiről, akár néhány falu lakosságának fogyasztási szokásairól hallani, olvasni). Felmerül ilyenkor, hogy lehet-e általánosan nyilatkozni, jó mintája-e a földrajzi térnek, vagy éppen hogy egy, társaitól elütő jellemzőkkel bíró helyet választottak ki, véletlenül. Más szemszögből nézve, készíthetünk nagy mátrixokat, amelyek celláiba be lehet írni a jellemzéseket (ahol a sorok például a magyar térségek, települések, az oszlopok az ágazati jellemzők), amely szinte végtelen, akár érdektelen információhalmazt jelent. Felmerül, hogy kell ez a lexikális leírás,

és ha igen, mihez? Megvan a jelentősége a helyi dolgoknak is, de főként helyben: mint helyi honlapon információk (ismerje meg a világ), odalátogatóknak, turistáknak, akár befektetőknek, vagy ha a helyi társadalom- és gazdaságfejlesztést, annak lehetőségeit nézzük, akkor is indokolt egy ilyen feltárás.

Magasabb területi szinten viszont már akkor fontos igazán, ha tudományos szempontból valami egyedisége kiemelni (például lehet írni sok anyagot sok-sok somogyi faluról, de ha az a somogyvámosi falusi multikulturál, krisna-hívők, keresztény romák és nem romák együttéléséről szóló munka, akkor már izgalmas lehet). Vagy indokolt lehet területpolitikai szempontból, ha valamire minta, példa, akár átvételre, akár elutasításra (best or worst practice) (például számtalan helyi gazdaságfejlesztési esetet lehet leírni, amelyekből viszont meghatározott szempontok szerint kiválasztottakból már lehet általános következtetéseket levonni, sőt, ez alapján ki lehetett jelölni azt a településkört, amelyeknél a máshol sikeresen bejárt útnak legalább az alapfeltételei fellelhetők). Ez utóbbi kedvelt (propaganda-)elem az EU regionális politikájában is, sőt külön alprogramot futtatnak rá, ugyanakkor kritikusai az adaptálás problémáit feszegetik: van általános jó megoldás, vagy minden hely egyedi, így egyedi megoldást igényel? Azaz egy hely kutatása, leírása esetén a cél és tartalom kiemelt szerepű, hiszen ennek ismeretében lehet értelmezni a munkát.

Az is idekapcsolódik, zárójelben, hogy szakmai berkekben alapvető továbblépést jelenthet a helyek egyedi leírásánál, ha a regionális földrajz alapkérdése, a „mi hol van és hogy néz ki?” (hétköznapi felfogás) mellett megjelenik a „miért ott van és miért úgy néz ki?” (kutatói szemlélet) kérdés, sőt célszerű még a „jó a társadalomnak hogy ott van és úgy néz ki, vagy változtatni kellene ezen?” kérdés is (területi tervezés). Lényeges arra rámutatni, hogy nem csak leírjuk a dolgokat (pl. egy térség mezőgazdasági termelése) és annak okait (pl. éghajlat, talaj), hanem a lehetőségeket, veszélyeket (pl. monokultúra) és társadalmi válaszokat is fel kell tárnunk (pl. agrárpolitikai lehetőségek és lépések).

Ami az alapkérdést számomra kulcsfontosságúvá teszi, az a tudományterületek szemléletbeli differenciái. Regionális földrajzi konferencián hiányolható a generalizálás, regionális gazdaságtanin pedig a helyek helyén kezelése. És ezeket összefuttatva pedig felmerül, hogy „kinek r-négyszet e táj”? Hiszen klasszikus példa egy olyan regresszióanalízist mutató ábra, amelyen a pontok települések/térségek, a tengelyeken pedig valamilyen társadalmi, gazdasági jelzőszámok vannak. A ponthalmazra illesztett regressziós egyenes/görbe r-négyszet értéke feltárja a két jellemző közötti kapcsolatot, annak erősségét a kijelölt földrajzi térben, annak egységei kapcsán. Ki mit lát ebből? A szélsőséges modellező csak az r-négyszetet, és a görbétől messze eső pontok „hibatagok”, outlayer-ek nála, a szélsőséges helyi hívő, pedig csak a pontokat látja, az

egyedi helyeket. De lehet együttesen is: lehet értelmezni a területi összefüggést és le lehet írni az összefüggésbe nem illeszkedő elemeket is.

A természettudományokban törvények vannak, a társadalomtudományban törvényszerűségek, és az utóbbiakhoz bár közelíthetünk modelljeinkkel, de mindig lesznek a rendszerbe nem illeszkedő helyek. És ott él akár több ezer ember, és nem érzik hibatagnak magukat; valami „más van ott a levegőben”, mint máshol, egyediek. A jelenség elemzésének és generalizálásának igénye viszont jelen van, mivel egy alapos térségleltárban feltűnő az azonos jellemzők gyakori ismétlődése térségenként és követeli a térségi hasonlóság statisztikai módszeren alapuló kimutatását. (Egy ország több tucat kisebb térségének azonos szempont szerinti leírásakor felmerül a csoportosítás igénye, beszéljünk az egyedi leírások hosszú sorai helyett inkább például elmaradott rurális terekről, nagyvárosi agglomerációkról). Mindehhez még ott van a térkép is, amely mutathatja az egyediséget, de mutathatja a csoportba tartozást is (tematikus térkép kategóriái). És nem szabad elfelejteni, hogy a térkép nem csak szemléltet, akár adatokat, eredményeket, hanem eszköz is: megmutathatja, hogy a társadalmi, gazdasági összefüggések mellett hatótényezők-e a térparaméterek (szomszédság, valamilyen távolság stb.).

Mindezek miatt nehéz is gyakorta területi modelleket alkotni. Nehezebb tűnik, mint társadalmi, gazdasági modellek alkotása. Ugyanakkor nagy a csábítás ilyen modellek alkotására, hiszen

fontos számunkra, hogy a területi jelző ne merüljön ki egy vetületként való értelmezésben. Ugyanis a társadalmi, gazdasági jelenségek és a földrajzi tér összekapcsolásának alapvetően két formáját lehet megkülönböztetni. Egyrészt lehet, hogy a területiség megjelenése csupán annyit jelent, hogy az adott jelensége(ke)t egy meghatározott földrajzi keretben értelmezzük, vagyis mindössze a földrajzi lokalizációját, „vetületét” tekintjük. Ebben az esetben a földrajzi tér a társadalomhoz és gazdasághoz, annak elemeihez, és azok vizsgálataihoz hasonló módon kezelhető. Innen egyenes út vezet ahhoz, hogy a társadalmi-gazdasági elméletek, kutatások területi adaptáció megjelennek, váltakozó sikerességgel. Másrészt a földrajzi tér, mint a különböző jelenségek együttese fogható fel, ahol az együttlét, a különböző kapcsolatok, a területi szinergiák olyan jegyeket adnak egy-egy jelenségnek, amely ezeknél indokoltá tesz az általános (vagy ágazati) értelmezésén túl egyedi szempontú jellemzést, valamint akár az egyes jelenségek kapcsolódásának elemzését. Itt a földrajzi térnek funkciója, szerepe és egyes esetekben komoly magyarázóereje lehet. És a területi kutatásokban sem feledjük az induktív és deduktív közelítési módokat, bár az induktív a gyakoribb: kell egyes helyek konkrét megfigyelése, amelyet területi törvényszerűségek felismerése, modellek alkotása követhet, illetve ezek után azok tesztelése más földrajzi helyeken. És ahogy a társadalomtudományban, itt is lesznek helyek, amelyekre nem áll a modell, vannak egyedi jellemzővel bíró, modellekbe nem szorítható helyek.

Vagy kiderül, hogy makrorégióként más területi modellek kellene (pl. európai városmodell, amerikai városmodell).

Végezetül kiemelhetjük, hogy a leírtak mit jelentenek a területpolitikában. Születnek lokális, regionális, országos (vagy akár integráció szintű) területfejlesztési tervek, programok. Az alacsonyabb területi szinteken a hely egyedisége kap nagyobb hangsúlyt, felfelé haladva egyre inkább a generalizálás, a térségtípusok azonosítása, eljutva akár statisztikai adatokon alapuló elmaradott járások, települések meghatározásáig, illetve az EU regionális politikájának konvergencia régióig (NUTS2, GDP/fő <75% [EU átlag]). Nem szükséges ezeknek egyszerre, egyben lenniük, fent alapelvek, pályázati kiírások vannak, alul pályázatok és projektek (kinek „térkép-folt”, kinek „szöcske és templom” a táj), de szükséges egyben is látni az egészet, ez a komplex területpolitika.

Összességében kiemelhetjük, hogy mind a területi kutatások, mind a területpolitika igényli a többféle területszemléletet (tér és mozaikok), mert ezek nem egymással szemben állnak, hanem pont hogy egymást kiegészítik, erősítik. Az viszont időszakonként változhat, hogy éppen melyik a relevánsabb, vagy éppen csak felkapottabb. Most mintha a „virágozzék száz virág” korszakába kezdenénk itthon átlépni, de talán nem feledjük a modelleket, hiszen ahogy Huntington írta egy munkájában, ha komolyan akarunk gondolkodni a világ dolgairól, és hatékonyan akarunk cselekedni e világban, kell valamiféle egyszerűsített térkép a valóságról, valamiféle elmélet, elgondolás, modell, paradigma, mivel elméleti konstrukció nélkül e világ pusztán viruló, lármás zűrzavar.

SZABÓ PÁL

51 ➤ *Az alapítóvezetőségből ma is aktív, az elnökség jobb híján elvállaló Agg Zoltán és a titkár, Oláh Miklós, és az utóbbi évben tért vissza hozzánk az alapító vezetőségben az első években ugyancsak funkciót vállaló Debreczeni János, immár, mint interjúalany és szponzor. (Vele együtt intéztük a számlanyitást a Takarékbankban, a tagdíjként összeszedett összesen, 3000 forinttal.)*

A folyóirat szakmai színvonalát, nagymértékben emelte, hogy Zongor Gábor felfedezte számunkra Pálné Kovács Ilonát, akinek révén kapcsolatot találtunk az MTA Regionális Kutatások Központja intézeteihez. Novotnik Imre ötlete volt, hogy vonjuk be Nemes Nagy Józsefet, akivel később az ELTE geográfus szakának közigazgatási tantárgyának kidolgozásában és oktatásában is gyümölcsöző kapcsolatra leltünk. Többen felfedezték maguknak a folyóiratot, így elég hamar ránk talált Fogarasi József, majd később Tatai Zoltán. Szilágyi Istvánt pedig Zongor Gábor ajánlotta figyelmembe egy konferencián, aki készségesen vállalkozott a folyóirat kitekin-

➤ 77